

EHUN URTEREN ONDOREN, ARMA KIMIKOEN MEHATXUAK DARRAI

Duela mende bat, 1923ko uztailan, espainiarrek lehen aldiz erabili zuten iperita edo ziape-gasa deiturikoa Arrifeko populazio zibilaren kontra. Aurretik, Lehen Mundu Gerrako potentziek soldaduen aurka ondo probatuta zuten arma kimikoa. Erabilera horren ondorioak gaur nabari dituzte minbizi moduan arrifitarrek. Eta europarrok ere laster sendi ditzakegu, Ipar Itsasoko urpean botata dauden milaka tona iperita-kapsula herdoildu hausteko zorian baitira.

 URKO APAOLAZA AVILA

Amesauro herria zerutik behatuz gero, meskita txiki baten abaroan pilatutako eraikin umilen itzalak bai-zik ez dizkizu erakutsiko Google Earth-ek. Tamsamane kabilan kokatua –Maroko iparraldeko Driouch probintzian, amazigak bizi diren eremuan–, badu historiara pasatzeko ohore latz bat ordea: espainiarrek populazio zibila lehen aldiz arma kimikoe-kin bonbardatu zuten han, interneten ego-tea merezi ere ez duen herri hartan, duela justu ehun urte, Arrifeko Gerraren baitan.

Lehen Mundu Gerraren ostean Europan erabiltzea debekatu arren, potentzia kolonizatzaileek “zibilizatu gabeko” herri askotan erabili zituzten substantzia toxikoak 1919tik aurrera –Italiarrek Libian eta Etio-pian, britainiarrek Afganistanen...-. Baina hegazkinak erabiliz herritar xumeei arma kimikoz eraso egiteko ideia zoragarria espainiarrei okurritu zitzaizen lehen aldiz.

1923ko uztailaren 13an Bristol F2b markako bi aireplano agertu ziren amesaurotarren buru gainean eta hainbat *X bonba* jaurti zituzten herritarren kontra. Kaleak eta zokoak iperita agente zitotoxikoarekin estali zituzten, ziape-gasa ere deitua bere kolore arreagatik.

Arrifeko Errepublika Independente sortu berria zapaltzeko metodo oro txalotu zen Madrildik, tartean arma kimikoen erabilera

Kanpaina krudel eta esterminatzaile baten hasiera baizik ez zen izan, 1927 urtera arte terrorea zabaldu zuena gerra kolonial haren erretagoardian.

INDIGENA TRAIKORE HORIEK...

Arrifeko lurraldea Espainiako protektoratu barruan zegoen XX. mende hasieratik eta hango herriak etengabe matxinatu ziren, okupazioari aurre egiteko. Abd el Krimek gidatutako gerrillariak 1921ean Annualen espainiar armadako

milaka soldadu kalitu ondoren, koska bat gora egin zuen gerrak.

Arrifeko Errepublika Independente sortu berria zapaltzeko metodo oro txalotu zen Madrildik, tartean arma kimikoak: “Indigena horien kontra gas itogarriak erabiltzearen oso kontrarioa izan naiz beti, baina egin dutena eginda, jokabide traidore eta zitalaren ondoren, gozamen handiz erabili behar ditut”. Hala esan zuen gaztelaniaz Damaso Berenguer Marokoko goi komisarioak, eta halaxe itzuli euskarara Joseba Sarrionandiak *Moroak gara behe laino artean?* (Pamiela, 2010) libururako.

Sarrionandiak bere lanean dioenez, “armamentu kimikoa bultzatzeko motiboa, Annualetako derrota ondoren, ejertzito espainolaren ezintasuna eta mendeku gogoa izan zen”. *X bonba* horiei beste izen batzuk ere jarri zizkieten: *C-1* izenekoak 50 kilo iperita zituen, *C2*-k 10 kilo eta *C5*-ek 20 kilo. Batez ere azken hori erabili zuten. Aldiz, *C3* lehegailuak fosgenoa zeraman; *C4*-k kloropikrina...

Eta horrela bonbardatu zituzten gupidagabe, ez bakarrik gerrillarien usetzeko sator zuloak, baita Beni Urriagel

kabila eta barrualdeko beste herri amazig ugari ere.

Hori ez dio euskal idazleak soilik, baita Espainiako Lurreko Armadaren *Ejército* aldizkariak ere: “1925etik arma horien erabilera hobetu (sic) zen. Gaez bombardatzen hasi ziren, haize gutxiago zebilelako eta freskurak iperitari uzten ziolako denbora gehiagoz egoten, beharrezkoak ziren iraupen eta kontzentrazioa lortzeko”, idatzi du berriki aldizkari horretan Fernando Villena Espainiako Defentsa Ministerioko diplomatiko eta aholkulariak.

1925ean, kostaldea dagoen Al-Hoceima herrian milaka soldadu espainiar lehorreratu ziren, eta buru José Sanjurjo jeneral iruindar kolpista zuten –hiriari Villa Sanjurjo ere deitu izan zioten-. Paraje horiek ere gogoz betundu zituzten gas hilgarriarekin. Denak balio zuen maxinaturiko basati haiei larrua konpondu eta lotsak gainetik kentzeko; Paulo

Yanzik ondo azaldu zuen orduko giroa “Afrikako Gerrarenak” bertso-sortan:

*Galdu lehengo terrenuak,
armamentu modernuak,
guztiak gure reinuak;
bai eta ere galdu dituzte
besten seme tiernuak;
ai zer lotsa gobiernuak,
ematia rifeñuak
gure tropari frenuak!*

Jakina, espainiar erreakzionarioak beti saiatu izan dira egindako sarraskiari garrantzia kentzen. Baina Villenak berak zifra ikaragarriak ematen ditu: soilik Melillako fabrian 30.000 eta 55.000 tona iperita sortu ziren, “horrek emango luke 4.000 eta 7.000 C5 lehergailu artean egiteko”. Horrez gain, britainiarrei erositako fosgenozko 500 bomba ere bazituztela dio armadako aholkulariak.

Hasiera batean Lehen Mundu Gerran

britainiarrei eta frantziarrei geratutako soberakinak erabili bazituzten ere, espainiarrek berehala jarri zuten martxan arma kimikoak sortzeko programa. Isiltasun garai luze baten ostean, 1990eko hamarkadan Rudibert Kunz eta Rolf Dieter-Müller kazetari alemanek argitara eman zuten *Giftgas gegen Abd El Krim* (“Gas pozoitsua Abd El Krimen kontra”) ikerlana.

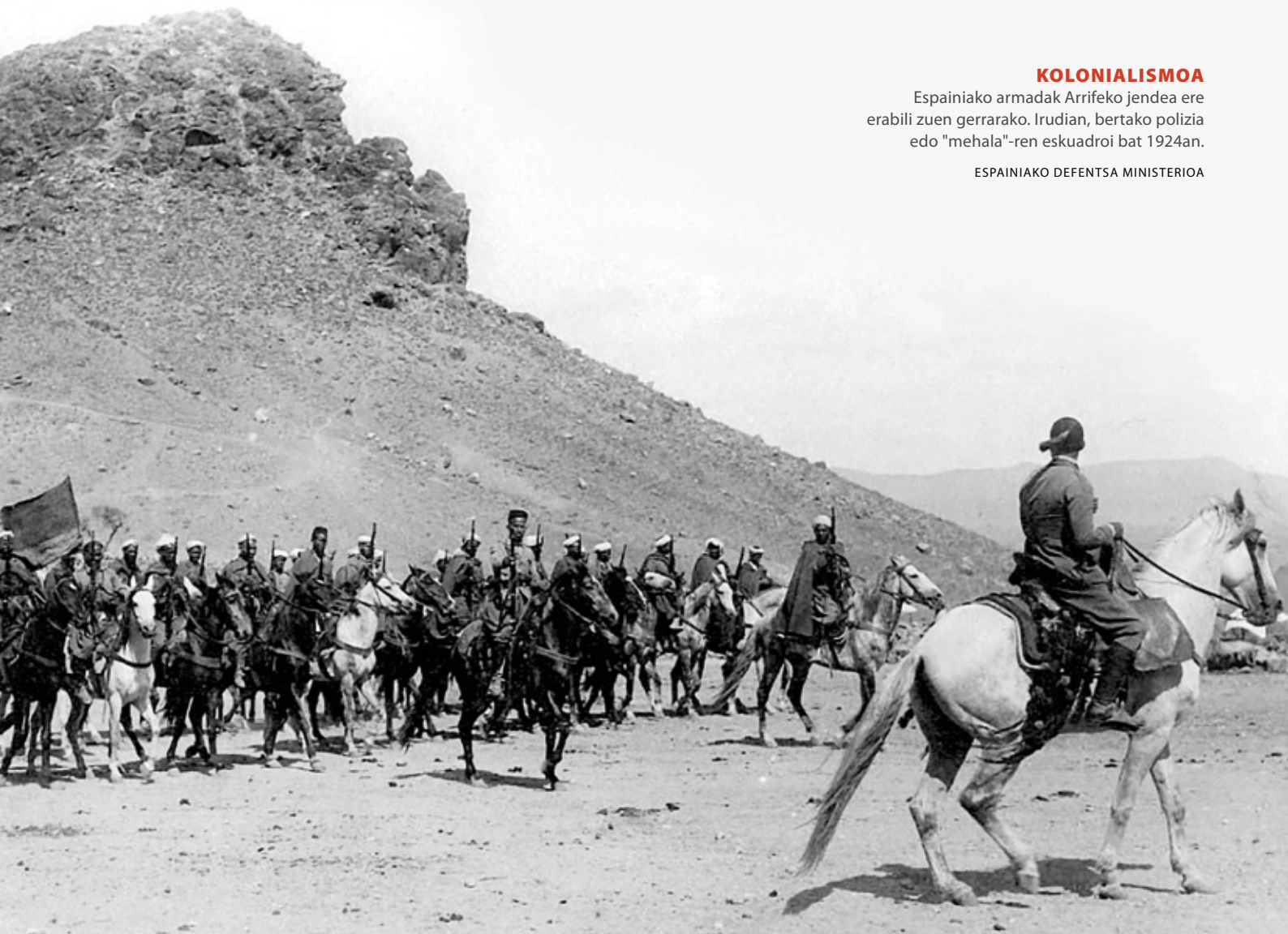
Froga ugariarekin erakutsi zuten Alemaniak ezkutuan lagundu ziola Alfonso XIII.a espainiar monarkari iperita sortzeko fabrikak muntatzen, bai Madrilan –La Marañosa lantegi militarrean, egun oraindik martxan dagoena–, baita Melillan ere, nahiz eta 1919ko Versaillesko Itunak arma horiek produzitzea debekatzen zuen.

Baina arma kimikoak beste toki batzuetan ere produzitu zirela uste da. Eta Euskal Herriko armagintza industria horretan sartzea ez dio inori askorik harri-

KOLONIALISMOA

Espainiako armadak Arrifeko jendea ere erabili zuen gerrarako. Irudian, bertako polizia edo “mehala”-ren eskudroi bat 1924an.

ESPAINIAKO DEFENSA MINISTERIOA

tuko noski –SAPA, Sener eta enparauek gaurko gerretarako tankeak eta droneak produzitzen ikusteak inor harritzen ez duen bezalaxe–. Sarrionandiak dioenez, zerbitzu sekretu ingelesen arabera Talleres de Guernica SA lantegian egin ziren halakoak, eta dirudienez iperitazko jaurtigaiantzako karkasak ekoitzi ziren bertan.

RABATEKO ONKOLOGIKOAN AMAZIGAK GEHIENGO

Mohamedek etxe azpiko sotoko burdinazko atea ireki eta karkasa erdoildu bat erakusten du: “Hegazkin batek bonbak bota zituen hemen, eta gero armazoi hau erori zen gure etxera”. Tarik El Idrissiri ari zaio hizketan, Javier Radarekin batera *Arrhash!* dokumentalaren egilea. Arrifren espainiarrek arma kimikoekin utzitako orbaina ulertzeko ezinbesteko filma da, 2010ean estreinatua eta Argia.eus-eko multimedia kanalean ikusgai daukazuna.

Mohamed amaren sabelean zegoen bonbardaketa gertatu zenean: “Amak eztula egin zuen hil artean, eta arrebak itsu geratu ziren”, dio kamerari albotik begira. Anaia bat hortik gutxira hil zitzaion, “pozoitutako ura iturritik edan eta ziplo erori zen”. Iperita eraikinetako horma guztietara itsatsita geratu zen eta ukituz gero larruzala erretzen zuen. Artalde guztia ere itsu geratu zela dio Mohamedek, eta lurra emankorra izateari utzi ziola: “Hor kaktus bat genuen baina usteldu zen, almendrak ere landatu genituen eta ezer ere ez, usteltzen dira...”. Usainaz akordatzan da, iperita-

Rabateko ospitale onkologikoan minbiziarekin ingresatzen dituzten haurren %50 eta helduen %80 Arrif eskualdeko amazigak dira. Adituek ziurtatu dute arma kimiko horiek “mutagenikoak” direla, hau da, kalteak ondorengoek ere jasaten dituzte

ren kolore horixkaz... “Pozioa deitzen zioten, amazigeraz *arrhash*”.

Dokumentalean, Sebastian Balfour eta Maria Rosa Madariaga historialariak mintzo dira. Azkeneko honen esanetan, eztabaida ezina da iperitak minbizi sortzen duela, baina ezinezkoa da jakitea arma kimikoen ondorioz zenbat jende hil den Arrifren. Sekula ez zen gaixotuen jarraipenik egin, eta arrifarrak zapaltzen iaioa izan den Marokoko Gobernuak ez du horretan lagundu –1958an matxinatu zirenean, napalmez eta fosforoz eraso zituen Hassan II.ak–.

Datu objektibo bakarra da Rabateko ospitale onkologikoan minbiziarekin ingresatzen dituzten haurren %50 eta helduen %80 Arrif eskualdekoak direla. Amazigen Munduko Asanbladako (AMA) ohorezko presidente Mimoum Charki doktoreak azaldu duenez, genetista japoniar italiar eta estatubatuarrek ziurtatu dute arma kimiko horiek “mutagenikoak” direla, hau da, kalteak biktimen ondorengoek ere jasaten dituztela. Eta eragin psikologikoez hobe ez hitz egin.

AMAK sarritan eskatu dio Espainiako Estatuari aitortu eta erreparatu dezala egindakoa. Azkeneko aldiz 2020an, zuzenean Felipe VI.a Espainiako erregeari gutuna igorrita –erakundearen webgunean paratutako prentsa dossierrean irakurri daiteke Zarzuelara bidalitako idatzia–, baina ez du maiestate txit gorenaren hitzerdi bat ere jaso.

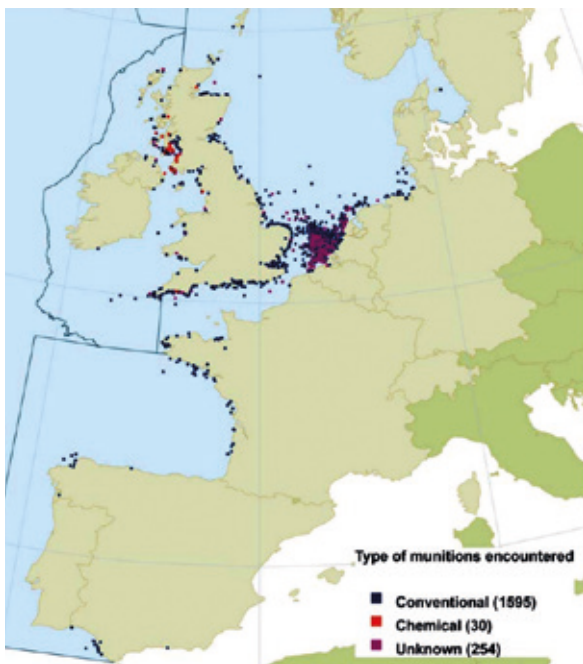
ERCK ere enegarren aldiz eraman zuen gaia Madrilgo kongresura 2018an, alferrik, Espainiako Gobernuko orduko ministro Josep Borrellek “zauriak ixteko ordua da” esaldi zozo batekin erantzun zion. Zauriak ixteko, lehenik pozoia ateara behar da.

BADAKIZU GERRA HANDIKO IPERITA NON DAGOEN?

Arrifeko Amesauron, Tauriten edo Al-Hoceiman herritarren kontra bezala, aurretik Lehen Mundu Gerran ere erabili ziren arma kimikoak soldaduen kontra Europan: Ypresen, Loosen, Wiltejen... Gerra ura izan zen kloroaren, fosgenoaren eta iperitaren laborategi handiena,

AIREPLANOAK. Arrifeko gerran espainiarrek aireplanoak hasieratik erabili zituzten eta bonbak eskuz jaurtitzeko erabili zituzten haieratik (eskuineko 1913ko irudian ikus litekeen bezala). Hortik urte batzuetara bomba kimikoak hasi ziren jaurtitzeko. Ezkerrean, 1922ko Marokoko espainiar protektoratuaren mapa, Arrifeko kabilekin.

URPEAN. Lehen eta Bigarren Gerren ondoren Europako potentziek itsasoan hondoratu zituzten milaka tona arma kimiko. Orain kapsulak herdoiltzen hasi dira eta kutsadura askatu dezakete. Ezkerrean, Oskar batzordeak arma kimiko eta konbentzionalen kokaguneekin egindako mapetako bat.

eta hainbaten arabera 90.000 hildako eragin zituen.

Bigarren Mundu Gerraren ostean arma kimikoen soberakinak itsasora botatzea erabaki zuten gatazka horietan parte hartu zuten potentzia askok, "irtenbide merkeena zelako". Hala azaltzen du *Menaces en mers du Nord* ("Mehatxua Ipar itsasoetan") dokumentalak, Jacques Loeuillek 2018an zuzendua eta Youtuben ikus daitekeena. Honen arabera, denera hiru mila milioi tona lehergailu kimiko daude urperatuta Ipar Itsasoan eta Baltikoan.

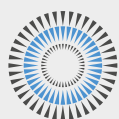
Batzuetan itsasontziak hondoratu zituzten lehergailuez gainezka. Beste batzuetan ziape-gasaz betetako kapsulak kostaldetik oso gertu jaurti zituzten itsasontzietatik, arrapala batzuk erabilia.

Belgikako Knokke hiriko hondartzetan, esaterako, milaka tona daude metro batetako sakoneran.

Baina kasu askotan ezin da jakin zehazki arma kimikoak non dauden. Frantziako Estatuan gune horiek "sekretu militar" izendatu dituzte eta artxiboak itxita daude. Noiz edo noiz arma kimikoen kokagune berriak aurkitzen dituzte arrantzaleek, istripuak gertatu direlako. Atlantikoko itsas ingurumena babesteko Oskar Batzordeak egindako txosten batean arma konbentzional eta kimikoen depositu jakinen mapak argitaratu zituen, baita aurkikuntza berriagoenak ere. Irakurlea kezkatu beharko litzateke ikusita "zabortegi" horietako batzuk zein gertu ditugun.

Baina kezkarriena da kutsadura zabaltzen hasi daitekeela laster. Adituen esanetan, 80 edo 100 urteren buruan kapsulak herdoildu egin dira eta korrosioaren ondorioz barruko iperita askatzen hasi dira. Moskuko Ozeanografia Institutuaren esanetan nahikoa litzateke substantzien 1/6 askatzea, Baltikoko itsaspeko bitzita oro desagerarazteko. Gainera, elikadura katean ere eragin dezake kutsadurak, animaliak gai kimiko horiek metabolizatzen ari direlako.

"Hau benetako erloju bonba bat da", dio Thomas Lang itsas biologoak dokumentalean. Duela ehun urte sarraski militarra eragin zuten lehergailuek, orain ingurumen sarraskia sortu dezakete. ●

ZINKUNEGI
OPTIKA

Hernani 23 · 20004 Donostia

T. 943 420 624

www.zinkunegioptika.com

